

□ *Birsel Karakoç*
Uppsala University

AZ KONUŞURLU BİR TÜRK DİLİ: NOGAYCA VE NOGAYLAR ÜZERİNE A TURKIC LANGUAGE WITH FEW SPEAKERS: THE NOGHAY LANGUAGE AND THE NOGHAY PEOPLE

Özet

Bu makale Türk halklarından olan Nogayların, yaşadıkları coğrafyalar, nüfusları, din ve kültürleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, Nogay dilinin ağızlarını, önemli ses ve biçim özelliklerini ve söz varlığını ele almaktadır. Türk dilleri ailesi içerisinde Kuzeybatı ya da Kıpçak grubunda yer alan Nogayca, Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca ve Kıpçak Özbekçesi ile birlikte bu grubun güney alt grubunu (Güney Kıpçakçası) oluşturur. Ana kitle itibarıyla Kuzey Kafkasya'da, Rusya Federasyonu içerisinde yer alan değişik özerk cumhuriyetler ve idari bölgeler bünyesinde dağınık olarak yaşayan Nogaylar, ayrıca göçler sonucu Türkiye, Ukrayna, Romanya gibi ülkeleri de vatan edinmişlerdir.

Anahtar kelimeler

Nogaylar, Nogayca, Kıpçak Türkçesi, Kuzey Kafkasya

Abstract

This article gives a brief account of the most important linguistic features of Noghay language. Noghay belongs to the Northwestern branch of Turkic languages, also called Kipchak. Within this group Noghay forms, together with Kazak, Karakalpak, Kirghiz and Kipchak Uzbek, a southern subgroup (South Kipchak). The main part of Noghays lives in northern Caucasus dispersed over different autonomous republics and administrative districts of Russia. There are also Noghay groups living in Turkey, Ukraine and Romania.

Key words

Noghays, Noghay, Kipchak Turkic, North Caucasus

1. İç ve Dış Adlandırma

'Nogay' adının 1270-1299 tarihleri arasında Altınorda devletinde büyük nüfuz kazanmış olan, Goç'ın torunlarından Emir Nogay'ın adından gelmiş olması kuvvetli bir ihtimal olarak kabul edilmekte (bk. ör. Caferoğlu 1983; Schmitz 1996; Alpargu 2007) ve kelimenin kökeninin Moğolca olduğu ve bu dilde 'köpek' anlamına geldiği de ileri sürülmektedir. Ayrıca, daha önceki 'Mangit' etnik adının zamanla kaybolarak yerini 'Nogay' adına bıraktığı da bilinmektedir. Bununla birlikte, 'Mangit' adının bugün hâlâ Türkistan'da da kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz. Türkiye'de yaşayan Nogayların 'Tatar' ya da 'Nogay Tatarı' olarak adlandırıldıkları da görülür. Rusya'nın Astrahan bölgesinde yerleşik olan ve kendilerini etnik açıdan Nogay olarak nitelendiren gruplar vardır. Bunlar 'Karagaş Nogayları', Tatarlar tarafından 'Karile Nogayı' olarak adlandırılan 'Yurt Tatarları' ve 'Alabugat Tatarları'dır (bk. Arslanov 1997a; 1997b; 1997c).

2. Din ve Kültür

Son zamanlara kadar geleneksel, konar-göçer bozkır kültürünün yerleşik hayata uzanan özelliklerini toplumsal hayatın farklı alanlarında belirgin bir şekilde sürdüren Nogaylar, Sünni Müslümandırlar. Ağırlıklı olarak et ve süte dayalı beslenme kültürü, hayvancılığa bağlı geçim kaynakları, büyük aile yapısı, göçebe hayat tarzının Nogaylarda günümüze yansıyan özellikleridir. Nogaylar ancak 18. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçmeye ve buna bağlı olarak tarım ile uğraşmaya başlamışlardır, ancak ekonomileri günümüzde de temelde hayvancılığa dayanır (bk. Alpargu 2007: 173-226).

Nogay kültürünün temel taşıyıcı unsurları arasında yer alan sözlü edebiyat geleneği toplumsal hayatta, etnik ve kültürel yapılanmada önemli bir işlev görür. Sözlü edebiyat ürünü olan destanlar sayesinde Nogay tarihinin pek çok ayrıntısı halkın ortak belleğinde silinmeden canlı kalabilmiştir. Destanlar dışında sözlü edebiyatın diğer ürünleri olan *yırlar*, *şinlar*, *yatlawlar*, *tolıawlar*, *bozlawlar*, *besik yırları*, *aytıslar*, *ertegiler*, *taçpaqlar* ve *yumaqlar* da Nogay kültürünün günümüze kadar devamlılığında etkin rol oynamıştır (bk. Džanbidaeva & Ogurlieva 1995). Nogayların 15. yüzyıldaki kahramanlık destanı ozanlarından (*yıraw*) *Asan Kayyılı* ile *Şal-Kiyiz*, 16. yüzyıl ozanı *Dosmambet Azawli* ile 17. yüzyıl ozanı *Qazıtuwıyan Süyiniş ulı'*nin türküleri bugün de hâlâ ağızdan ağıza söylenegelmekte ve halk tarafından çok sevilmektedir (Karakoç 2007b).

Çağdaş yazılı Nogay edebiyatının, Batı tarzı edebi türlerden roman, hikaye, deneme, şiir vd.lerinde eserler vermiş olan önemli isimleri arasında Stavropol Nogaylarından Fazil Apasoviç Abdulzhalilov, Askerbij Kireev, Farida Sidahmetova; Kuban Nogaylarından Sujun İmamaliyeviç Kapaev, İsa Kapaev, Elena Bulatukova; Dağıstan Nogaylarından Kadrija Temirbulatova, Anvar Bek Kulıtaev, Murad Alibekoviç Avezov, Bijke Kulunçakova sayılabilir.¹

3. Coğrafya ve nüfus

Nogaylar, ana kitle itibarıyla, Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan ve 1957 yılı itibarıyla idari olarak bölünmüş olan bozkırlarda yaşamaktadırlar. Günümüzde yoğun olarak yaşadıkları bölgeler şu şekildedir:

¹ Nogay yazar ve şairleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kurmangulova vd. (1991); Nogay edebiyatından seçilmiş eserlerden bölümler ve bunların Türkiye Türkçesine çevirisi için bk. Kösoğlu (2002).

- Kafkasya'nın kuzeydoğusunda yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde (Rus. Республика Дагестан), Terek ile Kuma nehirleri arasında kendi adları ile anılan bozkırda ('Nogay şölligi') yer alan Nogay İdari Bölgesi'nde ('Nogay rayoni')², Terekli Mekteb bölge merkezi olmak üzere civar köylerde: Orta-Tjube (Orta-Töbe),³ Aul Lenina (Lenin avyl), Kunbatar (Künbatar), Karagas, Nariman, Červlennye Buruny, Sulu-Tjube (Syluv-Töbe), Kumly, Batyrmurza, Aul Kalinina (Kalinin avyl), Kara-Tjube (Kara-Töbe) vd. Ayrıca Kizljar Babajurt, Tarum ve Hasavjurt idari bölgelerine bağlı köylerde: Kizljar, Oguzer, Boranbaj, Sraždin, Kok-Tjube (Kök-Töbe), Babajurt, Tamaza-Tjube (Tamaza-Töbe), Geme-Tjube (Geme-Töbe), Novaja Kosa, Aleksandro-Nevscoe, Čobutly. Bu bölgedeki Nogaylar 'Kara Nogay' ya da 'Dağıstan Nogayı' olarak anılmaktadır.⁴ Dağıstan Nogaylarının nüfusları 1989 sayımına göre 28 bin civarında iken, 2002 sayımında 38.168, 2010 sayımında da 40.407 olarak kaydedilmiştir.⁵
- Stavropol Eyaleti'nde (Rus. Ставропольский Край), Nogay İdari Bölgesi'nin batısında yer alan Neftekum ve Stepnov bölgelerine bağlı köyler, ör. Abram-Tjube (Abram-Töbe), Tujuk-Mekteb, Kajasula, Kara-Tjube (Kara-Töbe), Maxmud-Mekteb, Jamangoj, Novkus-Arteziyan (Nökis-Arteziyan), Bijaš, Bijsej, Kunaj, Uč-Tjube (Üš-Töbe), Ullubi-Jurt, Ačikulak (Ačykulak), Irgakly, ile Kuma'nın kuzey yakasındaki Mineralovod İdari Bölgesi'ne bağlı Kangly (Kümi) köyü ile Çerkessk şehrinin kuzeyinde, Çerkessk ile Stavropol şehirleri arasında yer alan Koçubeev İdari Bölgesi'ne bağlı Karamurzin köyü (Karamyzaj ya da Karamyrzaj avyl). Nogayların bu eyaletteki nüfusları 2002 sayımı neticesine göre 20.680, 2010 sayımı neticesine göre de 22.006'dır.
- Kuzeybatı Kafkasya'da, Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nde (Rus. Карачаево-Черкесская Республика), Kuban ve Zelençuk nehirleri havzasında, başkent Çerkessk (Prikuban İdari Bölgesi) ile çevresindeki köylerde: Adil'-Xalk (Şabaz avyly), Erken-Xalk (Erkin-Xalk ya da Alakaj avyly), Ikon-Xalk (Üjken-Xalk ya da Toxtamys), Erken-Jurt (Erkin-Jurt ya da Orak avyly), Erken-Şaxar (Erkin-Şaxar ya da Köşken avyly), Kyzyl-Togaj, Kyzyl-Jurt (Balta avyly). 2005 yılında bu bölgede de Dağıstan'daki gibi bir Nogay İdari Bölgesi kurulması kararı alınmış ve bu karar 2006'da onaylandıktan sonra, 2007'de Adyge-Habl' İdari Bölgesi'nin % 30'luk kısmını içine alacak şekilde bölge oluşturulmuştur. Erken-Şaxar bölge merkezi olmuştur (Asker 2013). Karaçay-Çerkes bölgesinin Nogayları 'Kuban Nogayı' olarak da bilinmektedir.⁶ Nogayların bu bölgedeki nüfusları 2002

² Rusça 'rayon' sözcüğü bu makalede Türkçeye 'idari bölge' olarak çevrilmiştir.

³ Yer adları ile yazar ve eser adları Rusçadan transliteration yoluyla aktarılmıştır. Parantez içinde, eğer varsa, yer adlarının Nogayca şekilleri de 'translitere' edilerek gösterilmiştir. Diğer Nogayca sözcükler ve özel isimler ise transkripsiyon yoluyla aktarılmıştır.

⁴ Dağıstan'da Kumuklar arasında yaşayan Kumuk Nogayları, Targu, Yaxsay ve Köstek Nogayları adlı gruplardan oluşur. Bu gruplar birtakım Nogayca alt katman özellikleriyle Kumukça konuşmaktadırlar (Jankowski 2000a: 149-150).

⁵ Rusya'daki 2002 ve 2010 nüfus sayımı sonuçları için bk. www.perepis2002.ru, www.perepis2010.ru.

⁶ Baskakov 1940 yılında Nogay dilinin ağızları üzerine yayımladığı eserinde, Nogay bozkırının batısında kalan bu bölgedeki Nogayları 'Ak Nogay' olarak adlandırmıştır. Jankowski (2000a: 151) bunun eskiden beri Nogaylarca bizzat kullanılan bir ad olmadığını, Baskakov tarafından yeni bir etnik grup yaratılmak suretiyle, 'Kara Nogay' adına analogik olarak ortaya atıldığını ifade eder ve daha sonra Baskakov'un 1963 yılında yayımlanan Nogayca sözlüğünün de etkisiyle bu adın sadece bilim adamları tarafından değil, aynı za-

sayımına göre 14.873, 2010 sayımına göre de 15.654'tür.

- Çeçen Özerk Cumhuriyeti'nde (Rus. Чеченская Республика), Şelkov İdari Bölgesi'ndeki bazı köyler: Sarysu, Karagalin, Kurdjuk, Oraz-aul, Červlennaja, Şelkovskij aul vd. Nogayların buradaki nüfusu 2002'de 3.572 iken 2010 sayımına göre 3.444'tür. Nüfustaki bu azalmada son yıllarda yaşanan göçler rol oynamış olmalıdır.

Nogayların Astrahan bölgesindeki nüfusları 7.589 olarak kaydedilmiştir. Yakın zamanlardaki göçler sonucu Rusya Federasyonu'nun başka idari bölgelerinde de önemli sayıda Nogay yaşamaktadır.

Nogayların Rusya Federasyonu içerisindeki toplam nüfusları 1989 sayımına göre 73.703, 2002 sayımı sonucuna göre ise 90.666'dır. Bu sayının 71.339 gibi büyük bir kısmı küçük yerleşim birimlerinde, 19.327'si ise kentlerde yaşamaktadır. Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımı sonuçlarında toplam Nogay nüfusu 103.660 olarak gösterilmekte ve bunlardan 87.119'unun ana dilini kullanmakta olduğu belirtilmektedir.

Rusya Federasyonu'nda ayrıca şu bölgelerde de kendilerini 'Nogay' olarak adlandıran ve dillerini bir ölçüde korumuş olan kimi gruplar bulunmaktadır:

- *Karagaş Nogayları*: 18. yüzyılda küçük Nogay ordasından ayrılarak Tataristan'ın Astrahan bölgesine yerleşmiş olan ve kendilerini 'Karagaş Nogayı' olarak adlandıran bu grup Krasnojarsk ve Xarabalın idari bölgelerinde yaşamaktadır (Arslanov 1977; 1997b). 2010 sayımına göre Karagaş Nogaylarından 34 kişi ana dillerini konuşmaktadır.
- *Yurt Tatarları*: Yine Astrahan'da, Nariman ve Volodar idari bölgelerine bağlı köyler ile Astrahan'ın merkezi ile civar köylerinde yaşayan ve kendilerini Nogay olarak adlandıran Yurt Tatarları, Volga Tatarları ile Karagaşlar tarafından 'Karile Nogayı' olarak anılırlar (Arslanov 1997c). 2010 sayımı 31 Yurt Tatarının ana dilini konuştuğunu göstermektedir.
- *Alabugat Tatarları*: Etnik olarak Nogay kökenli olan Alabugat Tatarları Kaspi İdari Bölgesi'nde yaşarlar. Resmi ve tarihi belgelerde göçebe Alabugat Tatarı olarak anılan bu grup da kendini Nogay olarak nitelendirmektedir (Arslanov 1997a). 2010 sayımına göre bu gruptan ana dilini konuşabilen kişi sayısı 1.144'tür.

Nogayların Rusya dışında yerleşik oldukları diğer ülkeler şu şekildedir:

- Ukrayna, Kırım yarımadası: Buradaki Nogay grupları günümüzde Kırım Tatarcası konuşmaktadırlar.
- Romanya'nın kuzey Dobruca bölgesi, özellikle de Köstence ili: Bu bölgedeki Nogayların dillerini bir ölçüde korudukları bilinmektedir (bk. Mahmut 1975; Jankowski 1993).
- Türkiye'de özellikle Ankara'nın Polatlı ve Şereflikoçhisar ilçeleri ile Konya Kulu'nun bazı köyleri olmak üzere, Osmaniye, Adana, Çorum, Bursa, Kütahya, Gaziantep, Isparta-Senirkent, Akşehir, Sivas-Yıldızeli ve Tokat-Turhal (Nogay 1997: 82; Andrews 2002: 88, ayrıca bk. Jankowski 2000b, Kırmılı 2012).⁷

manda bazı Nogaylar tarafından da kabul edilerek kullanılmaya başladığını belirtir. 'Ak Nogay' adı bugün yaygın bir şekilde Kuban Nogayı adının yanı sıra kullanılmaktadır.

⁷ Nogayların Anadolu'ya göçleri ile ilgili bk. ör. Bayraktar (2008), Akyüz (2008), Gündüz (2012).

- Türkiye Nogaylarından, Batı Avrupa ülkelerine olan göçte yer alanlar bugün İsveç, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerde hayatlarını sürdürmektedir.

Harita: Nogayların Kuzey Kafkasya'da, Dağıstan, Çeçenistan ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetleri ile Stavropol eyaletindeki yerleşim yerleri⁸ (haritalar için ayrıca bk. Karakoç 2005: 213-214)

4. Tarihsel arka plan

Nogay ulusu 13. yüzyılın ikinci yarısında Altınorda devleti bünyesinde oluşan etnik yapısını günümüze kadar sürdürmüştür. 15. yüzyılın başlarından itibaren Altınorda devletinin dağılmasından sonra 'Nogay Ordası', bu devletin batısında güçlü bir siyasi birlik olarak ortaya çıkmıştır ve Nogaylar 1426-1558 tarihleri arasında kurdukları devletleriyle bölge tarihinde önemli rol oynamışlardır. Önceleri kendilerini 'Mangıt' olarak adlandırmışlar, ancak Nogay ve Nogay Ordası adları 16. yüzyılda 'Mangıt' ve 'Mangıt yurdu' adlarına tercih edilir olmuştur. Bağımsız hanlıklarında yaşamış olan bu halktan, dönemin kaynaklarında 'Nogay ulusu', 'Nogay ordası', 'Nogaylılar' olarak söz edilir. Böylece Kırım'dan Tienşan'a kadar olan bütün coğrafya, 16. yüzyılda 'Nogaylı' olarak anılmaya başlamıştır. Ancak, Nogayların yaşadıkları asıl bölge, İdil ile Ural arasında uzanan bozkırlardır. Nogayların hakim oldukları alan 15. ve 16. yüzyıllar boyunca önemli ölçüde genişlemiştir (Özergin 1985; Schmitz 1996: 159-165; Alpargu 2007). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nogay ordasında dağılmalar başlamış ve ardından Nogaylar üç ayrı bölüğe ayrılmışlardır.

⁸ Bu haritanın ve ekler bölümünde yer alan fotoğrafların hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Enver Karakoç'a teşekkür ediyorum.

17. yüzyılın başından itibaren Nogayların bir bölümü Kırım yarımadasının kuzeyine yerleşmiş bulunmaktaydı. Yine bu yüzyıl ortalarında, Seyhun'dan Tuna'ya kadar uzanan coğrafyaya dağılmış durumdaki Nogaylar çok parçalı bir görüntü çizmekteydiler ve Nogayların bir kısmı Kırım Hanlığı'na bağlıyken, diğer bir kısmı Kalmuklara, bir kısmı da Kazaklara katılmıştı. Bu dağınıklık nedeniyle Nogaylar birlik ruhunu kaybetmişlerdi (Alpargu 2007: 104). 18. yüzyıla gelindiğinde bölünmüşlük daha da artmış, Nogaylar kendilerini kontrol eden güçlere göre yerlerini değiştirir olmuşlardı. 19. yüzyılın başından itibaren Rus hükümeti göçebe karşıtı bir tutumla Nogayları yerleşik kılmak için harekete geçmiş ve uzun süreli çabalarla bunu gerçekleştirmiştir.⁹

5. Ortografi

Önceleri Orta Asya Türklerinin ortak yazı dili olan 'Türkî'yi kullanan Nogaylar için, Ekim devriminden sonra kendi lehçelerine özgü bir yazı dili oluşturulmuştur. Elimizde bundan önceki dönemlere ait dil varlığını içeren malzeme sınırlıdır. Osmanov'un 1883 yılında Arap alfabesiyle basılmış olan eseri *Nogajskie i kumykskie teksty* (Ногайские и кумыкские тексты), Nogay ve Kumuk lehçelerinde metinlerden oluşur. Falev'in Stavropol bölgesinden derlediği 'Ak Köbök'ü konu alan Nogay masalı 1918'de değiştirilmiş Kiril alfabesiyle basılmıştır. Yine eski metinlerin neşredildiği bir çalışma da Gürsoy-Naskali ve Halén tarafından, *Cumucica & Nogaica* adıyla 1991 yılında Helsinki'de yayımlanmıştır. Bu eser, Ramstedt'in 1904'te Kuzey Kafkasya'da Kumuk ve Nogaylardan derlemiş olduğu metinler ile bunların İngilizce ve Almancaya çevirilerinden oluşur (Karakoç 2005: 5).

1928 yılında Nogayca için Latin harfleri esasına dayalı bir alfabe oluşturulmuş, hemen ardından da gramer ve ders kitapları ile özellikle genç yazarların çağdaş edebi eserleri yayımlanmak suretiyle yazı dilini yerleştirme yolunda çalışmalara başlanmıştır. 1938'de, kullanılmakta olan Latin alfabesi bırakılarak Kiril harfli bir alfabeğe geçilmiştir. Daha sonraları birtakım değişiklikler yapılmış olmakla birlikte bu alfabe hâlen kullanılmaktadır. 1938'den itibaren Kiril alfabesine geçişle birlikte normatif bir yazı dili ve ortografi kuralları için çalışmalar yapılmıştır (Karakoç 2005: 3-4).

6. Dil

6.1. Nogaycanın Türk dilleri içindeki yeri

Nogayca, Türk dilleri ailesinin Kıpçak grubu olarak da adlandırılan Kuzeybatı grubuna dahil edilmekte ve bu grup içerisinde Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca ve Kıpçak Özbekçesi ile birlikte güney alt grubunu oluşturmaktadır (bk. Johanson 1998). Kıpçak grubunun güney alt grubu Türkoloji literatüründe ayrıca Aral-Hazar grubu olarak da bilinmektedir (bk. Menges 1959).

6.2. Nogay diyalektolojisi

Nogay dilinin ağızları, ilk kez Baskakov tarafından 1940 yılında yayımlanmış olan *Nogajskij jazyk i ego dialekty* (Ногайский язык и его диалекты) adlı eserde ele alınmıştır. Baskakov, daha çok ses özelliklerinin karşılaştırılması esasına dayanarak Kuzey Kafkasya'da konuşulan Nogaycanın Ak Nogayca, Kara Nogayca ve Esas Nogayca olmak üzere üç ağız olduğunu ileri sürmüştür. Milyx (1947) ise, daha çok leksikolojik ölçütlere dayanarak Çerkes bölgesinde ve Dağıstan'da konuşulan iki farklı Nogay ağızından söz eder.¹⁰

⁹ Nogayların tarihi hakkında geniş bilgi için bk. ör. Menges (1958), Kurat (1972: 281), Kalmykov vd. (1988: 11-60), Özergin (1985), Schmitz (1996), Alpargu (1996a, 1996b, 2007), Nogay (1997).

¹⁰ Nogay diyalektolojisi ile ilgili ayrıca bk. Kalmykova (1959, 1968a, 1968b).

Jankowski (2000a), Baskakov (1940)'da esas alınan ağız ölçütlerini değerlendirmiş ve çalışmadaki metodolojik problemlere dikkati çekerek Nogayca için ortaya konan bu ağız gruplandırmasının oldukça temelsiz ve bir o kadar da sorunlu olduğu sonucuna varmıştır. Jankowski'ye göre bu, aslında Baskakov'un kendi araştırmalarının analizine değil, coğrafi dağılım esasına dayanan bir gruplandırma. Jankowski eleştirilerini özellikle, Baskakov'un bazı Nogay gruplarını gözardı ettiği, esas alınan fonetik özelliklerin sağlam bir temeli bulunmadığı, çalışmanın anketlere dayandığı ifade edilirken bu anketlerle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmediği ve bazı kaynak kişilerin verilerinde önemli üslup farklılığı olduğu konularında yoğunlaştırır. Jankowski, Baskakov'un esas aldığı on iki ses özelliğini gözden geçirir ve fonetik farklılıkların çoğunlukla seçimlik olduğunu ve aynı yerleşim biriminde, hatta aynı kaynak kişide karşımıza çıkabildiğini gösterir. Jankowski ayrıca fonetik sistemdeki bu seçimliliğin doğasını tam olarak anlayabilmenin güç olduğunu belirterek Kuban Nogayları ile Stavropol Nogayları açısından bölgesel faktörlerin tetikleyici unsur olabileceği ihtimali üzerinde durur ve sorunu keskin ağız sınırları çizerek çözmenin mümkün olmadığını ifade eder (2000a). Sonuç olarak Nogay dilinin ağızlarını sınıflandırma konusunun hâlâ önümüzde oldukça karmaşık bir sorun olarak durduğunu söyleyebiliriz.

6.3. Ses bilgisi

Nogay dili için karakteristik olan önemli ses değişimleri şu şekildedir:

6.3.1. Ünlüler

- Sekiz ünlünün dışında, çoğunlukla Arapça ve Farsçadan kopyalanmış sözcüklerin ilk hecesinde karşımıza çıkan ön, düz ve geniş bir /ä/ ünlüsü vardır. Bu ünlü alfabede ayrı bir grafem ile (<аь>) gösterilir, ör. *äyel* 'aile', *kärip* 'garip', *äwel* 'evvel'. Bu ünlü ile, ön, düz ve dar /e/ (<э> ya da <е> harfleriyle kodlanır) ünlüsünün karşıt çiftleri bulunmaktadır, ör. /er/ 'er, koca' ile /är/ 'her'.
- /a/ ünlüsü, bazı sözcüklerde dudak ünsüzü komşuluğunda yuvarlaklaşarak /u/'ya dönüşmüştür, ör. *uwis* 'avuç', *tuwar* (< tabar) 'mal, davar'.
- Yuvarlak, dar /u/, ilk hece dışında genellikle düzleşerek /i/'ya gelişir, ör. *uwis* 'avuç', *otiz* 'otuz', *kurı* 'kuru', *burin* 'burun'. Bu ses olayı alıntı kelimelerde de görülür, ör. *qabil* 'kabul', *namis* 'namus'.
- Yuvarlak ve dar /ü/, ilk hece dışında genellikle düzleşerek /i/'ye gelişir, ör. *ülis*- 'üleş-', *kümis* 'gümüş', *ökin*- 'pişman ol-'.
- Sözcük başı ve sözcük içindeki /o/ sesi genellikle korunmuş olmakla birlikte, /o/ > /u/ daralmasının sözcük konusu olduğu örnekler de oldukça fazladır, ör. *tuw*- 'doğ-', *kuw*- 'kov-', *suwıq* 'soğuk', *uwil* ~ *ul* 'oğul'.
- Sözcük başında /ö-/ > /ü-/ bazı örneklerde, /y/ sesi komşuluğunda görülen bir ses olayıdır, ör. *üyren*- 'öğren-'.

6.3.2. Ünsüzler

- Ana Türkçe sözcük başı /y-/ sesinin gelişiminde Nogay dili oldukça karmaşık bir görüntü sergiler. Baskakov'a göre bu ses, Kara Nogay ağızında korunurken Ak Nogay ağızında /ž-/ , Esas Nogay ağızında ise /j-/'ye gelişmiştir (1940: 34). Jankowski (2000a), Ramstedt'in 1904'te derlediği me-

tinlerde /y-/nin alternatifsiz olarak kullanıldığını, Baskakov'un metinlerinde ise dikkat çekici bir değişkenlik ile karşılaştığımızı, fakat bu değişkenliğin bahsedilen ağız grupları ile birebir örtüşen, niteliksel karakterde bir değişkenlik olmadığını belirtir. Kara Nogay ağızı açısından /y-/ ağırlıklı olmakla beraber, her üç grup içinde de değişkenlik görülmektedir. Bazı kaynak kişiler günlük konuşma içerisinde ağırlıklı olarak /ž-/ ya da /j-/yi tercih etmekte, sözlü edebi ürünlerini aktarırken /y-/yi kullanmaktadır. Bu da /ž-/ , /j-/ değişkenliğinin Ak Nogay ve Esas Nogay ağızlarında daha sonraki bir gelişme olabileceğini ve kısmen de bazı konuşurlarda baskın yerel standarda doğru kişisel bir uyarlama olarak (ör. Karaçay ve Kumuk dillerinden etkileşim şeklinde) ortaya çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu durumda da söz konusu değişkenliğin tedrici ve niceliksel olup niteliksel bir karakter taşımadığı söylenebilir (Jankowski 2000a: 153-155). Yazı dilinde sadece /y-/ kullanılmaktadır.

- Sözcük başı /b-/ genellikle korunmuştur, ör. *ber-* 'ver-', *bar-* 'var-', *bol-* 'ol-'. Bazı örneklerde ötümsüzleşme görülür, ör. *piš-* 'biç-'. Sözcük başında, sözcük içindeki geniz ünsüzlerine bağlı gerileyici benzeşmeyle genizsizleşme de görülür, ör. *men* 'ben', *min-* 'bin-', *müyiz* 'boynuz'. İşaret zamiri *bu*'nun, bazı durum ekleriyle birleşimde araya giren zamir /n/'sinden dolayı gerileyici benzeşmeyle /m/'ye dönüşmesi de buna örnektir, ör. *munda* 'bunda', *munnan* 'bundan', *muni* 'bunu'. Sözcük ve sözsonu /b/ sesi art ünlüler eşliğinde /w/'ye gelişir, ör. *tuwar* (< *tabar*) 'mal, davar', *suw* (< *sub*) 'su'. Ana Türkçe /*eb/ ses grubunun özel bir dudaksız biçim aldığı görülür: *üy* (< *eb*) 'ev', *süy-* (< *seb-*) 'sev-'.
- Sözcük başı /p-/ ünsüzü bazı örneklerde ötümlüleşir, ör. *töbö* 'tepe', *yabīs-* 'yapış-'.
- Eski Türkçe sızıcı /δ/ ünsüzü sözcük başı ve sonunda, Kıpçak dillerinin yanı sıra diğer pek çok Türk dilinde olduğu gibi Nogaycada da /y/'ye gelişmiştir, ör. *ayaq* (< *aδaq*) 'ayak', *iygi* (< *eδgü*) 'iyi', *toy-* (< *toδ-*) 'doy-'.
- /t/ sesi her durumda da genellikle korunmuştur, ör. *tas* 'taş', *tüs-* 'düş-', *tüp* 'dip', *tur-* 'dur-', *ket-* 'git-'. Çok az örnekte ötümlüleşme olur, ör. *de-* 'de-'.
- Sözcük başı ve sözsonu /k/ genellikle korunmuştur, ör. *kel-* 'gel-', *kir-* 'gir-', *kör-* 'gör-', *köz* 'göz', *kün* 'gün, güneş', *yük* 'yük', *tök-* 'dök-'. Sözcük başı /-k-/ ünsüzü ise iki ünlü arasında ötümlüleşebilir, ör. *segis* 'sekiz', *ögiz* 'öküz'.
- /g/ ünsüzü çok heceli sözcüklerin sonunda kaybolmuştur, ör. *elli* (< *elig*) 'elli'. Bazen sözcük içinde de düştüğü görülür, ör. *termen* 'değirmen'. Bu ünsüz, çok heceli sözcüklerde iki ünlü arasında ya da hece sonunda, ayrıca tek heceli sözcüklerde sözsonunda akıcılaşır, ör. *üyron-* 'öğren-', *iy-* 'eğmek', *tiy-* 'değ-', *üyir* (< *ögür*) 'sürü', *tüyme* 'dügme', *biyday* 'buğday'. /-egü/ ses grubu /-ew/ şeklinde gelişmiştir, ör. *birew* (< *biregü*) 'biri', *ekew* (< *ekegü*) 'ikisi', *kiyew* (< *küdegü*) 'güveyi'.
- Sözcük başı ve sonu /k/ genellikle korunmuştur, ör. *kīs* 'kış', *kız* 'kız', *kar* 'kar', *katı* 'katı', *tok* 'tok', *yok* 'yok'. Sözcük durumlarında özellikle iki ünlü arasında ve morfem sınırında ötümlüleşmenin olduğu örnekler de vardır, *toyuz* 'dokuz', *yuyarı* 'yukarı'. Ötümsüz ünsüz komşuluğunda ise genellikle korunur, ör. *başka* 'başka'.
- /y/ ünsüzü çok heceli sözcüklerin sonunda kaybolmuştur, ör. *sarı* (< *sarıy*) 'sarı', *yarlı* (< *yarlıy*) 'yoksul'. Çok heceli sözcüklerde iki ünlü arasında ya da hece sonunda, ayrıca tek heceli sözcüklerde sözsonunda dudaksızlaşma olur, ör. *saw* 'sağ', *taw* 'dağ', *tuw-* 'doğ-', *awız* 'ağız', *awır*

'ağır', *suwık* 'soğuk', *yuwık* 'yakın', *tuwra* 'doğru'. Bu ses ayrıca akıcılaşır, ör. *bayla-* 'bağla-', *siyir* 'sığır', *yiyin* 'yiğın'. Söziçi durumda ünsüzden sonra korunabilir, ör. *yamyir* 'yağmur', ya da mor-
fem sınırında, ünlüden sonra, ünsüzden önceki pozisyonda, kendinden önceki ünlünün uza-
masına yol açarak düşebilir, ör. *yila-* (< *yiyila-*) 'ağla-'.

- Sözbashi, içi ve sonu /č/ sesi düzenli bir şekilde sızıcılaşarak /š/'ye gelişmiştir, ör. *šik-* 'çık-', *üş* 'uç', *uš* 'uç', *ašik* 'açık', *iš-* 'iç-', *šaš* 'saç'.
- Sözbashi, içi ve sonu /š/ sesi /s/'ye dönüşmüştür, ör. *bes-* 'beş', *kiš* 'kış', *tas* 'taş', *basla-* 'başla-', *esit-* 'işit-'.
- İlk hecenin sonundaki ötümsüz ünsüzün etkisiyle /-m-/ > /-p-/ gelişmesi olur, ör. *altpis* 'altmış', *yetpis* 'yetmiş', *ötpek* 'ekmek'.
- Söziçi ve sonu /ŋ/ sesi korunmuştur. İnce ünlülerle birlikte bazı sözcüklerde /y/'ye dönüşme de söz konusudur, ör. *süyek* (< *süjek*) 'kemik'.
- Arapça ve Farsçadan kopyalanmış pekçok sözcükte /f/, süreksiz /b/ ya da /p/ ünsüzlerine dö-
nüştür, ör. *äpendi* 'efendi', *bal* 'fal', *payda* 'fayda', *sipat* 'sıfat'.

6.3.3. Kökte morfo-fonolojik değişkenlik

- Sözsunu ötümsüz, süreksiz ünsüzler, ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde genellikle eşleri olan ötümlü ünsüzlere dönüşürler, ör. *yawap* + *-i* → *yawabi* 'cevabı', *tep-* + *-üw* → *tebüw* 'tepmek', *yap-* + *-uw* → *yabuw* 'kapamak, örtmek', *bağ-* + *-ip* → *bayip* 'bakıp', *soğ-* + *-iš* → *soyış* 'savaş'. Eğer gelen ek, bünyesinde bir /w/ sesi barındırmıyorsa, bu durumda kök sonundaki /p/ ünsüzü, /w/'ye dönüşür, krş. *tap-* + *-uw* → *tabuw* 'bulmak', ama *tap-* + *-ip* → *tawip* 'bulup'.
- Bazı sözcüklerin ikinci hecesinde bulunan, stabil olmayan ünlülerin ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde düştüğü görülür, ör. *erin* + *-i* → *erni* 'dudağı', *orin* + *-i* → *orni* 'yeri', *uwil* + *-i* → *uwli* (uli) 'oğlu'.

6.3.4. Eklerde morfo-fonolojik değişkenlik

- Eklerin önlük-artlık uyumu sonucu ilerleyici benzeşmeye bağlı alomorfları vardır, ör. *-sa* (*-sa*, *-se*). Ancak bunun istisnaları da bulunur. Bazı eklerde uyum sadece ilk hecede kısmen gerçekleşir. Bu eklerin ilk heceden sonraki kısmı sabittir. Genelde bu tür ekler birden fazla unsurun zamanla gramatikleşmesi sonucu oluşmuş, yapıcı birleşik biçimbirimlerdir, ör. *-Atayan*, *-(A)yatir*, *-(I)p turı*.¹¹
- Konuşma dilinde, düzlük-yuvarlaklık uyumu pekçok ekte değişkenliğin daha da artmasına yol açar, ör. *kel-gen*, *kör-gön*, *süy-gön*. Ancak, bu uyum yazı dilinde gösterilmez: *kel-gen*, *kör-gen*, *süy-gen*.
- Bazı ünsüzler ile başlayan eklerin ilerleyici benzeşme sonucu alomorfları vardır. Örneğin: (1) *-GA* yönelme ekinin ünsüzü, ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra /g/, /y/, ötümsüz ünsüzlerden sonra da /k/, /k/ şeklindedir, ör. *üy-ge*, *bala-ya*, *süt-ke*, *tas-ka*. (2) *-DAn* ayrılma ekinin ekbashi ünsüzünün, ünlülerden ve ötümlü ünsüzlerden sonra /d/, ötümsüz ünsüzlerden sonra

¹¹ Bu eklerin yazı dilinde gösterilmesi tek tip değildir, ör. *-(A)yatir* bir bütün halinde yazılırken, *-(I)p turı*'da ekin birinci ve ikinci kısmı ayrılmaktadır.

/t/, geniz ünsüzlerinden sonra da /n/ şeklinde üç varyantı bulunur, ör. *üy-den*, *süt-ten*, *men-nen*. Ekin ünlüsünün de /a/ ve /e/ şeklinde ön ve art iki varyantı olduğu için toplam alomorf sayısı altıdır : -dan, -den, -tan, -ten, -nan ve nen. (3) Olumsuzluk eki -MA, /z/ ile biten fiillerden sonra /b/, ünlüler ve ötümlü ünsüzler ile biten sözcüklerden sonra /m/, ötümsüz ünsüzler ile biten fiillerden sonra da /p/ ile başlar, ör. *yaz-ba-*, *kör-me-*, *ayt-pa-*.

- Bazı eksonu ünsüzler (ör. -(A)yAG), ünlü ile başlayan bir başka ek ile birleşme durumunda ötümlüleşir, ör. *kel-eyeg-im-di*, *kel-eyek-sin*, *ayt-ayay-İM-di*, *ayt-ayak-sİŋ*.
- Ünlü ile başlayan bazı eklerde (ör. -A, -Atayan), ekbaşı ünlüsü, ünlü ile biten bir sözcükten sonra yerini /y/'ye bırakır, ör. *kel-etayan*, *bar-atayan*, *oŋi-ytayan*, *bilme-ytayan*.
- Ünlü ile başlayan bazı eklerde ise (ör. -(A)yatir, -(A)yAG), ekbaşı ünlüsü, ünlü ile biten sözcüklerden sonra düşer, ör. *kel-eyatir*, *bar-ayatir*, *oŋi-yatir*.
- -GAN ekinin eksonu ünsüzü, 1. şahıs ekinden önce düşme eğilimi gösterir; ancak konuşma diline ait bu özellik yazıda gösterilmez.

6.4. Biçim bilgisi

6.4.1. İsim ve zamir

- Çokluk eki -LAR'dır. Ek ünlüsünün ön ve art deŋişkeleri bulunur, ör. *ertegiler* 'hikayeler', *balalar* 'çocuklar'. Ekbaşı ünsüzü geniz ünsüzlerinden sonra /n/'ye dönüşür, ör. *adem-ner*, *zaman-nar*. Bu durum yazıda gösterilmez. Yine konuşma dilinde olan ama yazıya yansımayan bir durum da ek ünlüsünün, sözcük kökünde bulunan /ö/ ve /ü/ seslerinden sonra benzeşmeye dayalı olarak /ö/ şeklinde telaffuz edilmesidir, ör. *künnör* 'günler'.¹²
- İyelik ekleri şunlardır: -(I)m (1.t.ş.), -(I)ŋ (2.t.ş.), -(s)I (3.t.ş.), -(I)mIz (1.ç.ş.), -(I)ŋIz (2.ç.ş.), -LARI (3.ç.ş.), ör. *atam* 'babam', *ataŋ* 'baban', *atasi* 'babası', *atamız* 'babamız', *ataŋiz* 'babanız', *atalari* 'babaları'.
- İsmi gösterme durumu -D³I, yönelme durumu -GA, bulunma durumu -D²A, ayrılma durumu -D³An, ilgi durumu -D³Iŋ ekleri ile işaretlenir, ör. *üydi* 'evi', *üyge* 'eve', *üyde* 'evde', *üyden* 'evden', *üydin* 'evin'. Gösterme durumu, 3. şahıs iyelik eklerinden sonra -n şeklindedir, ör. *üyin* '(onun) evini'. Yönelme eki 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra -A'dır, ör. *üyime* 'evime', *üyiŋe* '(senin) evine'. Yönelme 3. şahıs iyelik eklerinden sonra da zamir /n/'sine eklenmek suretiyle yine -A şeklinde ortaya çıkar, ör. *üyine* '(onun) evine'. 3. şahıs iyelik ekinin ardından yönelme, bulunma ya da ayrılma eklerinin geldiği durumlarda arada zamir /n/'si bulunur. Bu zamir /n/'si, kendinden sonra gelen ayrılma ekinin ön ünsüzünü benzeştirir, ör. *üyinnen* '(onun) evinden'. Zamir /n/'si, gibilik ifade eden -DAy ekinin 3. şahıs iyelik ekini takip ettiği durumlarda da araya girer, ör. *üyindey* '(onun) evi gibi'.
- Şahıs zamirleri yalın halde şu şekildedir: *men* (1.t.ş.), *sen* (2.t.ş.), *ol* (3.t.ş.), *biz* (1.ç.ş.), *siz* (2.ç.ş.), *olar* (3.ç.ş.). Yönelme durumu 1.t.ş. için *maya*, 2.t.ş. için *saya*, 3.t.ş. için ise *oya*'dır. İlgi durumu 1.t.ş. için *menim*, 2.t.ş. için *senin*, 3.t.ş. için *onin*, 1.ç.ş. için *bizim*, 2.ç.ş. için *sizin*'dir. Gösterme durumu 1.t.ş. için *meni*, 2.t.ş. için *seni*, 3.t.ş. için *oni* şeklindedir. Bunun dışındaki diŋer çekimler düzenlidir. Dönüşlülük zamiri *öz*'dür.

¹² Yazı dilinde gösterilmeyen bu ilerleyici benzeşme sadece bu ek için deŋil, bazı başka ekler için de geçerlidir.

6.4.2. Fiil

Fiil gövdesi oluşumu:

- Nogay dili kılınış ifade eden art-fiilli yapılar açısından oldukça zengin bir envantere sahiptir. -A ya da -(I)p zarf-fiillerinden biri ile, ardından gelen bir art-fiilin gramatikleşmesi sonucu oluşan bu yapılar, temel fiilin anlamını değişik şekillerde değiştirir. Bu art-fiilli yapılardan bazıları şunlardır: -(I)p tur-, -(I)p şik-, -(I)p al-, -(I)p kal-, -(I)p yiber-, -A koy- (bk. Karakoç 2007c; Akbaba 2011). Bazı art-fiilli yapıların zamanla temel fiil ile ileri seviyede kaynaşıp yeni bir sözlüksel birim oluşturduğu görülür, ör. *äket-* (< *al-ıp ket-*) 'götür-', *äkel-* (< *al-ıp kel-*) 'getir-', *aķaş-* (< *al-ıp kaş-*) 'alıp kaç-'.
• Fiilin edilgen çatısı -(I)l- ya da -(I)n- ekiyle işaretlenir, ör. *beril-* 'verilmek', *äkelin-* 'getiril-'. Bu iki ekin birlikte kullanıldığı da olur, ör. *esit-il-in-* 'iştiril-', *tasla-n-il-* 'atıl-'. Ettirgenlik -t-, -Dlr-, -(V)r-, -KAr- ya da -Glz- ekiyle işaretlenir, ör. *islet-* 'çalıştır-', *süyindir-* 'sevindir-', *uşir-* 'uçur-', *ötker-* 'geçir-', *kiygiz-* 'giydir-'. Bazen çift ettirgenlik eki de kullanılabilir, ör. *körgist-* 'göster-', *kirgist-* 'girdir-'. İşteşlik -(I)s-, ör. *salamlas-* 'selamlaş-'; dönüşlülük ise -(I)n ekiyle gösterilir, ör. *maķtan-övün-* (Csató & Karakoç 1998).
• Fiillerde olumsuzluk -MA eki ile gösterilir.

Bitimli fiil şekilleri:¹³

- Ara-sınırlı görünüşü ifade eden farklı ekler mevcuttur. -A zarf-fiil ekinden gelişen ek, genel şimdiki zaman işaretleyicisi olarak işlev görür ve 3. şahısta -DI ekfiili ile birlikte kullanılır, ör. *keledi* 'geliyor', *okiydi* 'okuyor'. 'Alışılmışlık' ifade eden şimdiki zaman eki, art-fiilli bir yapıdan gelişmiş olan -Atayan'dır (< -A turyan). Bu ek Türkiye Türkçesinde pek çok bağlamda -(V)r geniş zaman eki ile karşılanabilir, ör. *özi yiyilyan yilamaytayan* 'kendi düşen ağlamaz'.¹⁴ Yüksek odaklı, kesin şimdiki zaman işaretleyicisi olarak bir dizi art-fiilli yapı kullanılmaktadır: -(A)yatir, -(I)p turi, -(I)p yatir, -(I)p oltiri ve -(I)p yuri, ör. *keleyatir* 'gelmekte'. Bir diğer ara-sınırlı ek olan -(A)r, dikronik açıdan Türkiye Türkçesindeki dengi -(V)r ile karşılaştırıldığında daha sistematik bir kiplik işaretleyicisi konumundadır.
• Art-sınırlı görünüş ifade eden biçimbirimler -GAN, -(I)p, -(I)p turi ve -(I)p yatir'dır. Bunlardan -(I)p 3. şahısta -DI ekfiili ile kullanılır ve 'dolaylılık' ifade eden bir ektir, ör. *baripti* 'gitmiş'. -(I)p turi ve -(I)p yatir yüksek odaklı art-sınırlılık işaretleyicisidir, ör. *ölip turi* 'ölmüş bulunuyor'.
• -DI biçimi geçmiş zaman, -(A)yAG ise 'prospektiflik' işaretleyicisidir, ör. *aldim* 'aldım', *keleyepen* 'geleceğim'.

Fiilimsiler:

- Ad-fiil biçimleri -(U)w ve -MAGA'dır. Bunlardan -MAGA dikronik olarak yönelme durumu ekiyle birlikte dilbilgisel işlevde gelişerek oluşmuştur.¹⁵

¹³ Nogaycanın bitimli fiil sistemi üzerine verilen bilgiler Karakoç (2005)'e dayanmaktadır.

¹⁴ Bu ekin Türkiye Türkçesine, isabetli olmamakla birlikte -mAktA ile aktarıldığı da görülmektedir, ör. Akbaba (2009).

¹⁵ Bu iki ekin kullanımı üzerine geniş bilgi için bk. Karakoç (2013).

- Sıfat-fiil ekleri *-GAn*, *-Atayan*, *-(A)yatkan*, *-(A)yatıryan*, *-(I)p turyan*, *-(A)yAG*'tır (bk. Karakoç & Herkenrath [yayınlanacak]).
- Basit zarf-fiil eki *-(I)p*'in yanı sıra, sıfat-fiil ekleri ile durum eklerinin birleşmesinden oluşan ya da art-fiilli yapılara dayanan, biçimce birleşik bir dizi ek, zarf-fiil cümlelerinin oluşumunda görev alırlar (Karakoç 2007a). Bu birleşik eklerden bazıları şunlardır: *-GAndA*, *-GAnnAn*, *-GAnşA*, *-GAnIAy*, *-GAnnAn soñ*, *-GAnnAn sebep*, *-GAn üşin*, *-GAnGA köre*, *-(A)yatkanda*, *-(A)yatıryanda*, *Atayanda*, *-Ayatip*, *-A turip* vd. *-A* zarf fiili sadece tekrar gruplarında kullanılır, ör. *kele kele 'gele gele'*.

6.4.3. Özne işaretleyicileri ve ekfiiller

- Zamir kökenli özne işaretleyicileri, isim yüklemeleri ile, görünüş ve kiplik eklerinin pek çoğundan sonra kullanılır. Paradigma şu şekildedir : *-MAN* (1.t.ş.), *-sIñ* (2.t.ş.), *-DI / -Ø* (3.t.ş.), *-MIz* (1.ç.ş.), *-slz* (2.ç.ş.), *-IAR* (3.ç.ş.).
- İyelik kökenli özne işaretleyicileri geçmiş zaman eki *-DI* ve şart eki *-sA'* dan sonra kullanılır: *-(I)m* (1.t.ş.), *-(I)ñ* (2.t.ş.), *-Ø* (3.t.ş.), *-(I)K* (1.ç.ş.), *-(I)ñIz* (2.ç.ş.), *-IAR* (3.ç.ş.).
- İsim cümlelerinde olumsuzluk *tuwıl* ile gösterilir, ör. *oñuwşı tuwıl 'öğrenci değil'*.
- Geçmiş zaman ekfiilleri *edi* ve *bolyan*'dır. Bu iki ekfiilin kullanımında anlatı türü farklılığı olduğu tespit edilmiştir (Karakoç 2000; 2005).
- Dolaylılık anlam alanını ifade eden ekfiiller *eken* ve *bolipti*'dir, ör. *keledi eken 'geliyormuş'*, *kele-tayan bolipti 'gelirmiş'* (Karakoç 2000; 2005). Bunlardan *eken*, soru cümlelerinde ayrıca, şüphe, tahmin ve retorik soru işaretleyicisi olarak da ortaya çıkar. Bu işlevde Türkiye Türkçesine *acaba*, *-mİdir*, *-mİ ki* gibi yapılarla aktarılabilir, ör. *ol keldime eken? 'o geldi mi acaba?'*¹⁶
- Nogaycada *bolar* biçimi şüphe, tahmin bildiren statik bir ekfiildir ve bu göreviyle Türkiye Türkçesindeki tahmin ifade eden epistemik *-Dir* ekine benzer, ör. *ol oñuwşı bolar 'o (sanırım) öğrencidir'*. Bir diğer ekfiil biçimi olan *boladi* ise kesinlik ifade eder ve sadece belli metin türlerinde karşımıza çıkar. Bu ekfiil Türkiye Türkçesinde, kesinlik ifade eden *-Dir*'a karşılık gelir, ör. *ol oñuwşı boladi 'o (herkesin bildiği üzere) öğrencidir'* (Karakoç 2000; 2005).
- Çok işlevli *eken* ekfiili ayrıca tümleç yan cümlelerinde de kullanılır. Ancak *eken* bu yan cümle türü içerisinde ne dolaylılık ne de başka bir kiplik anlamı ifade eder, ör. *üyde ädem yok ekenin körip 'evde kimse olmadığını görerek'* (Karakoç 2002; 2005).
- 'Varlık' ve 'bulunma', ayrıca 'sahiplik' ifade eden yüklemelerde *bar* ve olumsuzda *yok* sıfatları kullanılır. Bunun dışında çok işlevli bir ekfiil olan *bol-* da var olma, bulunma, sahip olma anlamlarında sıklıkla kullanılmaktadır, ör. *Burun-burun zamanda bir ñan bolyan. Ñaniñ üş kızı üş kedesi bolyan 'Eski zamanlarda bir han vardı. Bu hanın üç kızı, üç oğlu vardı'* (Karakoç 2005: 56; ayrıca bk. Karakoç 2000).

¹⁶ Soru cümlelerinde *eken*'in bu görevlerinin birbirinden ne şekilde ayırdedilebileceği konusunda bk. Karakoç (2005: 25-31).

6.5. Söz varlığı

Nogayların dilindeki Arapça ve Farsça sözcüklerin oranı, İslamiyet'in kabulüyle eşzamanlı olarak, ya da daha önce yerleşik hayata geçmiş olan Türk topluluklarıyla karşılaştırıldığında, daha azdır. Basakov'un (1940) ağız metinlerine bakıldığında da Arapçadan giren sözcük sayısının güneydoğudan kuzeybatıya doğru, Kara Nogay ağzından Ak Nogay ağzına doğru ilerledikçe azaldığı görülmektedir (Menges 1957: 102). Arapça ve Farsça kökenli kelimeler bakımından dikkat çeken en önemli husus, bunların Nogay dilinin ses özelliklerine azami ölçüde uyum sağlayacak şekilde kopyalanmış olmasıdır. Nogaycanın yapısına uyarlama sürecinde meydana gelen bu ses değişimleri şu şekilde gruplandırılabilir:

- Uyumsuz kelimelerin genellikle ilerleyici benzeşme yoluyla uyumlu hâle gelmesi: *habar* 'haber', *ķayrat* 'gayret', *ķazna* 'hazine', *taza* 'taze'.
- Bazı örneklerde gerileyici benzeşme ile uyumun sağlanması: *mirza* 'mirza'.
- Ünsüz birikmesinin, ünlü türemesiyle ortadan kaldırılması: *deris* 'ders', *zawīķ* 'zevk', *boriş* 'borç'.
- Sözbaşı /h/ sesini düşürme eğilimi: *aķiyķat* 'hakikat', *aķinda* 'hakkında', *awa* 'hava'.
- Sözbaşı /r/ ünsüzünden önce ünlü türemesi: *iras-* 'rastla-', *oris* 'Rus', *oraza* 'oruç'.
- Sözbaşı /d/ ünsüzünü ötümsüz /t/ye dönüştürme: *tereze* (< Fr. *dervāze*) 'pencere', *terek* (< Fr. *dīraht*) 'ağaç', *tūken* 'dükkan'.
- Bazı sözcüklerdeki sözbaşı /j-/ sesini /y-/ye dönüştürme: *yahanem* 'cehennem', *yennet* 'cennet', *yan* 'can', *yawap* 'cevap', *yumart* 'cömert'.
- Arapça sözcüklerdeki 'ayn' sesinin /y/ ile karşılanması: *yamayāt* 'cemaat'.

Nogaycada Moğolcanın da etkileri görülmektedir. Menges (1957) Moğolca sözcüklerin Cengiz Han'ın akınlarından sonra dile girmiş olduğunu belirterek bu sözcüklerin daha çok, hayvancılık, hayvan adları, organları ve hastalıkları, ayrıca devlet idaresi ve askeri organizasyon ile ilgili olduğunu örnekleriyle göstermiştir.

Günümüzde ise ileri seviyede ikidilliliğin sonucu olarak Rusçadan kopyalanan sözcüklerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır (bk. Lazarev & Pravikova 2005). Özellikle bilim ve teknik ile ilgili alanlara ait özel terimler neredeyse sadece Rusça olarak karşımıza çıkar. Arapça ve Farsça sözler için geçerli olan Nogay diline uyarlama metotlarının Rusça sözcükler için pek söz konusu olduğu söylenebilir.

6.6. Toplumdilbilimsel görünüm

Nogaylar sürekli bir 'çokdillilik' olgusu ile karşı karşıyadır. Kuzey Kafkasya'da değişik özerk cumhuriyetler bünyesinde ve farklı halklar arasında dağınık olarak yaşayan bu halkın 'lingua franca' olarak iletişimini sağlayan Rusçadan başka, yakın komşuları olan Kafkas halklarının dilleri ile de deneyimleri vardır. Buna komşu diğer Türk halkları ile olan iletişimlerini de eklersek, durum daha karmaşık bir hal alır. Bu bağlamda, komşu Kafkas halklarının yanı sıra Dağıstan'da Kumuklarla, Karayay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Karayaylar ve Balkarlarla olan sosyokültürel etkileşimleri dikkate değerdir (Johanson 2006; Karakoç 2007b). Türkiye'de yaşayan Nogaylar için biri Oğuz diğeri Kıpçak grubuna dahil yakın akraba iki Türk dilini kullanım söz konusudur.

2002 sayımı, toplam 90.666 olan Nogay nüfusunun 84.927'sinin Rus diline hakim olduğunu göstermektedir. Bu da Nogaylar açısından oldukça ileri seviyede ikidilliliğin olduğunu göstermektedir.

Rusça bilen kesimin ise daha çok büyük kentlerde yaşayan Nogaylardan oluştuğu görülmektedir. 2002 sayımı ayrıca, Nogayların, 90.020'sinin ana dilini bildiği sonucunu ortaya koymuştur. 2010 sayımının sonucu ise, toplam 103.660 olan Nogay nüfusunun 87.119'unun ana dilini kullanmakta olduğunu gösterir. 2002 sayımında ana diline hakim olanlar % 99 gibi yüksek bir oranda iken, 2010 sayımına göre bu rakam % 85'e düşmüştür. Bir de doğaldır ki, anadiline olan hakimiyetin niteliksel boyutunu da bu sayılardan çıkarmak mümkün değildir. Sosyolojik saha araştırmasına dayalı bir çalışmada (Tavkul 2003), Kafkasya'da yaşayan 440 Nogay'a dilleri, kültürleri, etnik kimlikleri, kendilerini nasıl tanımladıkları konusunda bir anket uygulanmış, uygulama sonuçlarının analizi Nogaycanın çocuklar, akrabalar ve arkadaşlarla olan iletişimde % 95 oranında kullanıldığını ortaya koymuştur. İş ortamında durum biraz daha farklı görünmektedir. Dağıstan Nogayları % 48.44, Karaçay-Çerkesya Nogayları ise % 38 oranında Nogayca konuştuklarını belirtmişlerdir. Bunda, Çerkessk şehrinin, Nogayların Dağıstan'daki yerleşim birimlerine oranla daha büyük ve kozmopolit bir şehir olması önemli bir etkidir. Nogaylar bu bölgede diğer halklarla daha iç içe ve çok boyutlu bir iletişim içerisindedirler. Hatta bu bölgede Dağıstan'a göre diğer halklarla evlenmeler de fazla görülmektedir. Dağıstan'daki Nogayların, özellikle de Nogay bölgesinde yaşayan Nogayların, sosyo-kültürel ortamları göreceli olarak daha homojen ve kendi içine dönük bir görünüm arz eder (Karakoç 2007b).

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nde, Çerkessk şehrindeki *Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü* (Rus. Карачаево-Черкесский Научно-исследовательский Институт) Nogay dili, edebiyatı ve tarihinin, bizzat yerinde araştırılması açısından önemlidir. Ayrıca yine Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesinde ve Dağıstan Devlet Üniversitesinde de Nogay dili üzerine dersler verilip, araştırmalar yapılmaktadır. Nogay İdari Bölgesi'nin merkezi Terekli Mekteb'de ve Çerkessk şehrinde Nogay dili üzerine eğitim veren enstitüler bulunmaktadır. Yine, Dağıstan'da ve Karaçay-Çerkes'te Nogay dilinde yayımlanan gazeteler vardır. Bunlardan *Şöl Tawısı* (Шоль Тавысы) 'Bozkırın Sesi', Terekli Mekteb'de; *Nogay Dawısı* (Норай Давысы) 'Nogay Sesi' ise Çerkessk'te yayımlanmaktadır. Bu iki bölge dışında yaşayan Nogayların, örneğin Stavropol Nogaylarının eğitim ve kültürle ilgili bu tür kurumsal yapıları yoktur. Bir diğer husus da, farklı idari bölgeler arasında dağılmış bulunan Nogay grupları arasındaki sosyo-kültürel bağlantının, hem idari bölünmeden hem de iletişim ve ulaşım imkanlarının yeterli derecede olmamasından dolayı istenen düzeyde olmadığıdır.

Dağıstan'da özellikle Kumukların yaşadığı bölgelerde yerleşik olan Nogaylar Kumuk yazı dili, Astrahan'da yaşayan Nogaylar ise Tatar yazı dili ile okuyup yazmaktadırlar.

Sonuç olarak Nogaylar üzerine, farklı bölgelerdeki grupları karşılaştırmalı olarak ele alan, sağlam metodik temellere dayanan, yeni ve geniş boyutlu toplumdilbilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

6.7. Örnek metin

1997'de saha araştırması sırasında kaydedilmiş, konuşma diline ait aşağıdaki metin Karakoç (2005: 221)'den alınmıştır. Konuşmacı, Dağıstan'da, Terekli Mekteb'de yaşayan şair ve yazar Murat Avezov'dur. Metin, Kara Nogay ağzının bazı özelliklerini de yansıtır.

1. *Men sizge noyay ädebiyatiniñ aķında ay-tayim. Noyay ädebiyatı da noyay ordası tüzülgön zamanda tüzülgön. Bizde bu gün biz bile-*
1. Ben size Nogay edebiyatı hakkında konuşayım. Nogay edebiyatı da Nogay ordası ile aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Bizim, bugünkü bilgilerimize

tayan bu gün on dördünüşü on yetinşi ömürlördö yaşayan bizim şayirlerimiz bar.

2. *Ol eñ de bizim burunyu eñ de eski noyay şayiri ol Sibira yiraw. Sibira yirawdan soñ keledi Şalkiyiz yiraw. Şalkiyiz yirawdan soñ Asan Kayyili. Asan Kayyilidan soñ Dosmambet Azawlu, Dosmambet Azawludan soñ Kaztuwyan Süyünüş u:lu. Kaztuwyan Süyünüş u:ludan soñ da köp şäydeler bar şayirler.*

3. *Annan soñyu Şalkiyizdiñ bu gün yatlawların okuyan zamanda bizim balalar bizim okuwşular köp kıyınlık körödölör nege deseniñ ol okuw kitaplarında bizim noyay äligi sözlörü mön kelisli tuwul nege dese onda köp arkaizm bar arkaizimler bar.*

4. *Misalya men sizge aytayim Şalkiyizden bir neşe sidiñalar, misalya /.../. Men äli bu noyaylardan sorasam da olar aytip bolmayaqlar nege dese ne zat alapam ne zat başka sözlör munda kirgen.*

5. *Sonuç üşün biz bu gün Karaşay-Şerkeş ilmi tergey institütünde noyay sözlük äzirlengen, noyayşa orusşa sözlük, onda bilmeymin ne şakli yüz miñ söz yüz miñ sözdön artıñ sözlör yiyñayanlar.*

6. *Onda bizde bar sonu man qarşetayın Yelena Aybazova linguistler, Yumaw Karaşayev, Ramazan Kereytov, Maya Bulgarova em başkalari. Olar köp.*

7. *Bugüngü bizim ädebiyattin akinda aytsam bugünde bizde eñ de noyaylar arasinda eñ de siy man paydalanatayan noyaylar arasinda örmet kızanatayan kızanayan poetler şayirler olar kim deseniñ olar bas dep Maskivada literaturalıñ institütin bitken bitirgen ädebiyat institütin bitken bitirgen Gamzat Añigeldiyev, soñra Kadriya, Soltanbek Adñikov, ol koban noyaylarınnan Fazil Abbas u:lu Abdulzalilov,*

göre, on dördüncü, on yedinci yüzyıllarda yaşamış şairlerimiz var.

2. Bizim en eski Nogay şairimiz Sibira yiraw'dır. Sibira yiraw'dan sonra Şalkiyiz yiraw gelir. Şalkiyiz yiraw'dan sonra Asan Kayyili gelir. Asan Kayyili'dan sonra Dosmambet Azawlu, Dosmambet Azawlu'dan sonra Kaztuwyan Süyünüş oğlu gelir. Kaztuwyan Süyünüş oğlundan sonra da pekçok şairler vardır.

3. Şalkiyiz'in şairlerini okudukları zaman çocuklarımız, öğrencilerimiz, büyük zorluklarla karşılaşılıyorlar, çünkü bu şairler okuma kitaplarımızda bulunan halihazırdaki Nogay sözcükleri ile uyumlu değil ve içinde çok arkaik sözler, ifadeler bulunuyor.

4. Şalkiyiz'den bir kaç mısra örnek verecek olursam, mesela /.../. Eğer şimdi bunu Nogaylara soracak olsam, onlar bana hiç bir şey söyleyemezler, çünkü bunun (şairin) içine pek çok farklı sözcükler girmiş.

5. Onun için bugün Karaşay-Çerkes Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde bir Nogayca sözlük hazırlanmış bulunuyor, Nogayca-Rusça sözlük, onda (sözlüğün içinde) bilmem ne kadar, yüz bin sözcük, yüz bin sözcükten de fazla sözcük toplandı.

6. Orda (enstitüde) bununla uğraşan dilbilimcilerimiz bulunuyor. Yelena Aybazova¹⁷, Yumaw Karaşayev, Ramazan Kereytov, Maya Bulgarova ve diğerleri. Sayıları çok.

7. Günümüz Nogay edebiyatı hakkında konuşacak olursam, bana, bugün Nogaylar arasında en çok saygı duyulan, hürmet gösterilen şairler kimlerdir diye sorsanız, öncelikle Moskova'da edebiyat enstitüsünü bitiren Gamzat Añigeldiyev, sonra Kadriya, Soltanbek Adñikov, Kuban Nogaylarından Fazil Abbas oğlu Abdulzalilov, Suyun Kapayev, Keldixan Kumratova ve diğerleri.

¹⁷ Nogayca metin içinde geçen kişi isimleri 'transkribe' edilmiştir.

Suyun Kapayev, Keldixan Kumratova em köp baskaları.

8. *Olardıñ är birisiniñ yatlawları noyaydıñ burunyu söz ustalıyı man örnöklöngön.* 8. Onların her birinin şiirleri, Nogayların eski söz ustalıkları ile doludur (örneklenmiştir).

Kaynakça

- Akbaba, D. E. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri. Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara.
- Akbaba, D. E. (2011). *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*. Ankara.
- Akyüz, J. (2008). "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri". *Bilig* 46, 37-56.
- Alpargu, M. (1996a). "Dünden bugüne Kafkasya'da Nogaylar". *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*. İstanbul.
- Alpargu, M. (1996b). "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları". *Emel* 215, 28-43.
- Alpargu, M. (2007). *Nogaylar*. İstanbul.
- Arslanov, L. Š. (1977). "K voprosy o karagašskom jazyke". *Sovetskaja Tjurkologija* 4. 73-81.
- Arslanov, L. Š. (1997a). "Alabugatskix tatar (nogajcev) jazyk". Rogova, N. V., Romanova, O. I. & Čerkasova, I. N. (yay.) *Jazyki mira: Tjurkskie jazyki*, Biškeek: Rossijskaja Akademija Nauk Institut Jazykoznanija, 172-179.
- Arslanov, L. Š. (1997b). "Astrahanskix nogajcev-karagašej jazyk". Rogova, N. V., Romanova, O. I. & Čerkasova, I. N. (yay.) *Jazyki mira: Tjurkskie jazyki*, Biškeek: Rossijskaja Akademija Nauk Institut Jazykoznanija, 187-194.
- Arslanov, L. Š. (1997c). "Jurtovsikix tatar (astrahanskix nogajcev) jazyk". Rogova, N. V., Romanova, O. I. & Čerkasova, I. N. (yay.) *Jazyki mira: Tjurkskie jazyki*, Biškeek: Rossijskaja Akademija Nauk Institut Jazykoznanija, 506-513.
- Asker, Ali (2013). "Nogay Halkı: Siyasi Bölünmüşlüğün Etnik Bütünlük Üzerindeki Tahribatı". *Tehlikedeki Diller Dergisi* 2, 243-254.
- Baskakov, N. A. (1940). *Nogajskij jazyk i ego dialekty*. Moskva, Leningrad.
- Baskakov, N. A. (yay.) (1963). *Nogayša-Oryšša sözlik (Nogajsko-russkij slovar')*. Moskva.
- Bayraktar, H. (2008). "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859–1861)". *Bilig* 45, 45-72.
- Bulgarova, M. A. (1999). *Nogajskaja toponimija*. Stavropol'.
- Caferoğlu, A. (1983). *Türk Kavimleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Csató, É. Á. & Karakoç, B. (1998). "Noghay". Johanson, L. & Csató, É. Á. (yay.) *The Turkic languages*, London & New York, 333-343.
- Džanbidaeva, Dž. K. & Ogurlieva, E. S. (yay.) (1995). *Nogaj literaturasy. 6. klass üšin*. Čerkessk.
- Falev, P. A. (1918). *Nogajskaja skazka ob Ak-Köböke*, Petrograd: Sbornik Muzeja Antropologii i et-

nografii pri Ross. Akad. Nauk., 189-196.

Gündüz, A. (2012). "XIX. Yüzyılda Kırşehir'e Yerleştirilen Nogay Muhacirleri (1861-1863)". *Turkish Studies - International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic* 7/1, 1217-1229.

Gürsoy-Naskali, E. & Halén, H. (yay.) (1991). *Cumucica & Nogaica*. Helsinki.

Jankowski, H. (1993). "Török-tatár nyelvi kölcsönhatás Dobrudzsában". *Keletkutatás* 2, 108-115.

Jankowski, H. (2000a). "Baskakov's classification of Noghai dialects revisited". *Folia Orientalia (Studia in honorem Stanislaw Stachowski Dicata)* 36, Kraków, 149-157.

Jankowski, H. (2000b). "Tatarzy i nogajowie w Turcji". *Rocznik tatarów Polskich* 6, 118-126.

Johanson, L. (1998). "The history of Turkic". Johanson, L. & Csató, É. Á. (yay.) *The Turkic languages*. London & New York, 81-125.

Johanson, L. (2006). "On the roles of Turkic in the Caucasus area". McMahon, A. & Matras, Y. & Vincent, N. (yay.) *Linguistic areas*. London, 160-181.

Kalmykov, I. H. ve diğeri (1988). *Nogajcy. Istoriko-etnografičeskij očerk*. Čerkessk.

Kalmykova, S. A. (1959). "O fonetičeskoj sisteme aknogajskogo dialekta nogajskogo jazyka". *Trudy. Karačaevo-Čerkesskogo naučno-issledovatel'skogo instituta. Vyp. III. (filologičeskaja serija)*, 44-104.

Kalmykova, S. A. (1968a). "Osobennosti karanogajskogo dialekte nogajskogo jazyka". *Trudy. Vyp. V (serija filologičeskaja)*, Karačaevo-Čerkesskoe otdelenie stavropol'skogo knižnogo izdatel'stva, 158-198.

Kalmykova, S. A. (1968b). "O sostojanii izučenija dialektov nogajskogo jazyka". *Voprosy dialektologii tjurkskix jazykov*, Frunze, 113-115.

Karakoç, B. (2000). "The finite copula *bol-* in Noghay and its functional equivalents in Turkish". Göksel, A. & Kerslake, C. (yay.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*, Wiesbaden, 143-149.

Karakoç, B. (2002). "Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Yüklemeleştiriciler". Demir, N. & Turan, F. (yay.) *Scholarly depth and accuracy. A Festschrift to Lars Johanson. Lars Johanson Armağanı*. Ankara, 193-215. Ayrıca yayımlandı: L. Károly (yay.) (2007). *Turcology in Turkey. Selected papers*. (Studia uralo-altaica 47.) Papers selected by N. Demir & E. Yılmaz. Szeged, 337-359.

Karakoç, B. (2005). *Das finite Verbalsystem im Nogaischen*. (Turcologica 58.) Wiesbaden.

Karakoç, B. (2007a). "Ein Überblick über postverbale Konverbien im Nogaischen". Boeschoten, H. & Stein, H. (yay.) *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt. Materialien der 5. Deutschen Turkologenkongferenz, Universität Mainz, 4. – 7. Oktober 2002*. Wiesbaden, 215-229.

Karakoç, B. (2007b). "Kuzey Kafkasya Türk Halklarından Nogaylar: Dil, Edebiyat ve Kültürleri Üzerine Notlar". Eker, S. & İslam, A. (yay.) *Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen'e Armağan*. Ankara, 345-356.

Karakoç, B. (2007c). "Postverbal constructions in Noghay". Bildiri metni: "Conference on the Languages of the Caucasus" Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology (Leipzig, Germany), 7.-9. December 2007.

Karakoç, B. (2013). "On 'obligatory' control in Turkish and Noghay complement clauses". *Tehlikedeki Diller Dergisi* 2, 303-323.

Karakoç, B. & Herkenrath, A. [yayımlanacak]. "Clausal complementation in Turkish and Noghay in a semantic perspective". Boye, K. & Kehayov, P. (yay.) *Semantic functions of complementizers in European languages*.

Kırımlı, H. (2012). *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kösoğlu, N. (yay.) (2002). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (21), Nogay Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyillarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara.

Kurmangulova, Ş. A. ve diğerleri (1991). *Nogaj literaturasy. Xrestomatija. Čerkessk*.

Lazarev, V. & Pravikova, L. (2005). "The North Caucasus bilingualism and language identity". Cohen, J. & McAlister, K. T. & Rolstad, K. & MacSwan, J. (yay.) *Proceedings of the 4th international symposium on bilingualism*. Somerville, MA, 1309-1327.

Mahmut, E. (1975). *Curs general de limba Tătară. Fonetica și fonologie morfologie*. Universitea din București: București.

Menges, K. H. (1957). "Zum lexikalischen Bestand der aralo-kaspischen Sprachen". *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden.

Menges, K. H. (1958). "A little-explored Turkic group: The Turkic languages of the Caucasus". Eckmann, J. & Levend, A. S. & Mansuroğlu, M. (yay.) *Jean Deny Armağanı. Mélanges Jean Deny*. Ankara, 185-195.

Menges, K. H. (1959). "Die aralo-kaspische Gruppe". Deny, J. & Grønbech, K. & Scheel, H. & Togan, Z. V. (yay.) *Philologiae turcicae fundamenta* 1. Aquis Mattiacis, 434-488.

Milyx, M. K. (1947). "Očerki po nogajskomu sintaksisu". *Učenyje zapiski Rostovskogo na Dony Gosudarstvennogo Universiteta*. Tom. 5, Vyp. 2, 5-35, Taranrog.

Nogay, S. (1997). *Nogay Türkleri*. Ankara.

Osmanov, M. (1883). *Nogajskie i kumyjskie teksty*. Sanktpeterburg: Sbornik po izučeniju plemen Kavkaza 17, 3, 3-59.

Özergin, M. K. (1985). "Çağdaş Türk Dünyasından: Nogaylar". *Milli Eğitim ve Kültür* 7(31), 64-80.

Schmitz, A. (1996). *Die Erzählung von Edige. Gehalt, Genese und Wirkung einer heroischen Tradition*. Wiesbaden (Turcologica 27).

Tavkul, U. (2003). "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz". *Kırım Dergisi* 11 (41-44), 38-46.

Ek: Fotoğraflar¹⁸

Fotoğraf 1: Sıraždin Batirov tarafından tasarlanmış kıyafetleriyle Nogay dansçıları (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 2: Buraya kadar nasıl gelebildiğine inanamadığımız otobüsümüz tamir edilme-yi beklerken. Geri planda uzayıp giden Nogay bozkırları (Dağıstan, Mahaçkala-Terekli Mekteb arası Nogay İdari Bölgesi)

¹⁸ Bu fotoğraflar Nisan-Mayıs 1997’de Dağıstan ve Karaçay-Çerkes cumhuriyetleri ile Stavropol eyaletinde gerçekleştirmiş olduğumuz saha araştırması sırasında çekilmiştir.

Fotoğraf 3: Şair ve yazar Murat Avezov annesi Elbiyke Bayboşovna Avezova ile birlikte (Dağıstan, Orta-Töbe)

Fotoğraf 4: Hayvan kemiği ile 'aşık' oynayan çocuklar (Dağıstan, Lenin köyü)

Fotoğraf 5: Nogay şair ve yazarları ile Nogay araştırmacıları Çerkessk'teki Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü'nde toplu halde (Karaçay-Çerkesya, Çerkessk)

Fotoğraf 6: Dombıra çalan Nogay (Dağıstan, Lenin köyü)

Fotoğraf 7: Kurban bayramı öncesi tandırda ekmek pişirme (Dağıstan, Lenin köyü)

Fotoğraf 8: Nogay dansçıları ressam Sırazdin Batirov tarafından tasarlanmış kıyafetleriyle (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 9: Pedagoji Enstitüsü öğrencileri okulun bahçesini tanzim ederken (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 10: Köy halkı hep birlikte Kurban Bayramı yemeği hazırlığında (Dağıstan, Lenin köyü)

Fotoğraf 11: Dombira çalan Nogay *kart* (Dağıstan, Künbatır köyü)

Fotoğraf 12: Elma satan Nogay kadınları (Stavropol Eyaleti, Kangly köyü)

Fotoğraf 13: Şair-yazar İsa Kapaev (Çerkessk)

Fotoğraf 14: Dil araştırmacısı Sofiya Kalmykova (Çerkessk)

Fotoğraf 15: Terekli Mekteb Camii

Fotoğraf 16: Lenin köyü balaları

Fotoğraf 17: İlkokul öğrencileri Nogayca ana dili dersinde (Dağıstan, Künbatar köyü)

Fotoğraf 18: Günlük hayat bütün doğallığı ile devam ederken ... (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 19: Yusuf Mirza'nın kızı Süyüm Bike'nin başlığını sembolize eden bir otobüs durağı (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 20: Terekli Mekteb-Mahaçkala arasında seyir halindeki Nogaylar

Fotoğraf 21: Bir grup Kuban Nogayı (Karaçay-Çerkesya, İkon-Xalk köyü)

Fotoğraf 22: Şöl Tavîsi gazetesi dizgiye hazırlanırken (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 23: Nogay müzesi (Dağıstan, Terekli Mekteb)

Fotoğraf 24: Meraklı Nogay balaları (Dağıstan, Lenin köyü)